

УДК 94 (470) «19»:27

Р. М. Шеретюк,

кандидат історичних наук, доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Рівненського державного гуманітарного університету

ЗАХОДИ УРЯДОВИХ І ЦЕРКОВНИХ СТРУКТУР ЩОДО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ РЕАКЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ НА ЙОГО «ВОЗЗ'ЄДНАННЯ» З РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ 1839 Р.

У статті висвітлюються заходи самодержавно-синодальної влади Російської імперії, спрямовані на запобігання та нейтралізацію протесту автохтонного населення Правобережжя щодо його «возз'єднання» з Російською православною церквою 1839 р.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, Греко-уніатська церква, Російська православна церква, «древньоправославні», «новоприєднані».

МЕРОПРИЯТИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННОЙ И ЦЕРКОВНОЙ СТРУКТУРЫ ПО НЕЙТРАЛИЗАЦИИ РЕАКЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ПРАВОБЕРЕЖЬЯ НА ЕГО «ВОССОЕДИНЕНИЕ» С РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКОВЬЮ В 1839 Г.

В статье освещаются мероприятия самодержавно-синодальной власти Российской империи, направленные на предотвращение и нейтрализацию протеста автохтонного населения Правобережья относительно его «воссоединения» с Русской православной церковью 1839 г.

Ключевые слова: Российская империя, Правобережная Украина, Греко-унитатская церковь, Русская православная церковь, «древнеправославные», «новоприсоединенные».

MEASURES OF GOVERNMENTAL AND CHURCH STRUCTURES ON NEUTRALIZATION OF REACTION OF POPULATION OF RIGHT-BANK UKRAINE ON HIS «REUNION» WITH RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 1839

The article highlights the activities of the autocratic power of the synodal Empire to prevent and neutralize the protest of the indigenous population the right bank of his «reunion» with the Russian Orthodox Church in 1839.

Keywords: *Russian Empire, Right-Bank Ukraine, Greek Uniate Church, the Russian Orthodox Church, «drevnopravoslavni», «the newly».*

В дореволюційній та радянській історіографії побутувало твердження про масове добровільне, продиктоване вільним визначенням, приєднання мільйонів греко-уніатів Правобережжя до Російської православної церкви 1839 р. Водночас у переважній більшості церковних та світських студій не тільки середини – другої половини XIX ст., а й початку XX ст., замовчувалися численні факти виявів опору та протидії цій самодержавно-синодальній кампанії, як напередодні, так і після «возз'єднання» 1839 р., з боку не лише греко-уніатського духовенства, але й пересічних вірян. З огляду на виявлені та інтерпретовані автором дослідження документи і матеріали, цей усталений погляд потребує уточнення та коригування.

Окремі аспекти практики утвердження позицій Російської православної церкви на Правобережній Україні в середині – другій половині XIX ст., тобто після входження греко-уніатів цих теренів до її складу 1839 р., студіювали дореволюційні історики, зокрема І. Чистович та Г. Щавельський. Вагомий внесок у цей вектор дослідження зробили сучасні вітчизняні дослідники, зокрема С. Жилюк і Н. Стоколос, а також науковці Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Однак проблема нашої наукової розвідки не була предметом зазначених робіт, а також низки менш масштабних студій з історії релігії в Україні, внаслідок чого вона вивчена недостатньо, а відтак вимагає більш детального розгляду та висвітлення.

Метою дослідження є висвітлення та аналіз заходів самодержавно-синодальної влади Російської імперії, спрямованих на запобігання і нейтралізацію протесту автохтонного населення Правобережжя щодо його «возз'єднання» з Російською православною церквою 1839 р.

Після офіційного «возз'єднання» греко-уніатського населення Правобережної України з Російською православною церквою перед

вищим церковним і світським керівництвом імперії постало не менш складне завдання зміцнення на цих теренах її позицій. Саме вона слугувала одним із найбільш дієвих інструментів наступної широко-масштабної акції російського царату, спрямованої на денаціоналізацію, русифікацію та остаточне, згідно з імперською ідеологічною програмою, злиття поліетнічного та поліконфесійного населення цього регіону з Російською імперією.

Варто наголосити на тому, що царська адміністрація, зіштовхнувшись з протестами та іншими виявами непокори не лише греко-уніатського духовенства, але й пересічних парафіян проти трансформацій, що їх зазнала Греко-уніатська церква під час підготовки до її скасування 1839 р., добре усвідомлювала, що нині перед нею стоїть завдання уникнути конфронтацій та акцій непокори з боку автохтонного населення краю. Духовні і світські чиновники розуміли, що успіх усієї справи утвердження позицій православ'я в цьому регіоні значною мірою буде залежати від виваженості, обережності, розсудливості, поступливості і навіть поблажливості їхніх кроків і дій. Таку налаштованість владних структур після Полоцького собору підтверджує міркування керівника Литовської єпархії Й. Семашка, висловлене в листі до обер-прокурора Синоду від 26 вересня 1839 р. з приводу «подальшого злиття уніатів з Православними». На думку цього ієрарха, «новоприєднане» духовенство «підкориться безмовно древньоправославним єпархіальним керівництвам, особливо якщо будуть вжиті необхідні заходи і будуть призначені скрізь розсудливі архієреї» [16, с. 100]. Відтак, зміцнення позицій Російської православної церкви на Правобережжі після самодержавно-синодального акту скасування уніатства вимагало від керівництва виваженої роботи, спрямованої на поступове формування в середовищі «нововозз'єднаної» пастви лояльного ставлення до «благочестя».

Про обережність та розважливість як визначальні складові тактичної позиції духовної влади Південно-Західного краю у справі возз'єднання Греко-уніатської церкви з Російською православною церквою, що використовувалися активними «діячами» під час його підготовки та проведення, а також після Полоцького собору 1839 р., свідчать листи єпископа Литовського Й. Семашка до Оршанського єпископа Василя (Лужинського), написані одразу після офіційного акту «єднання» греко-уніатів з православними. Так, у одному з них, датованому 29 березня 1839 р., цей владика писав: «Дякувати Всевишньому! Ми вже приєднані до Православної Церкви. Прийміть, пресвященний, цю новину як приватну, тому що про це будете мати ще

офіційне повідомлення. Між тим, з нинішньою поштою ви отримаєте указ про підлеглисть Грекоуніатської духовної колегії, замість Сенату, Святішому Правлячому Синоду. По Литовській єпархії указ цей опублікований буде з консисторії з першою поштою, з додатком по друкованому екземпляру його кожному благочинному, а також настоятелеві чи настоятельці монастиря. З того часу в кафедральному соборі буде вже згадуваний, замість папи, Святіший Правлячий Синод. Зрозуміло, що обов'язок цей стосується і всього духовенства... У випадку лише сумнівів, представлених благочинними, будуть їм зроблені розпорядження, відповідні місцевим обставинам» [17, с. 425]. Останнє, на думку цього ієрарха, вимагало особливої уваги осіб, відповідальних за оприлюднення офіційних указів щодо фактичного приєднання грекоуніатів до православ'я. Семашко був переконаний, що будь-які розпорядження єпархіального керівництва повинні ґрунтуватися на докладному володінні місцевими обставинами, «і все залежить від міркувань, які підкаже... розсудливість». Однак, як запевняв цей єпископ, «нам не слід бути і боязливими – ми і наше духовенство, за відомим лише винятком, давно вже Православні: нині сталося більше визнання і оголошення єдності церкви, ніж приєднання» [17, с. 426].

В іншому листі керівника Литовської духовної консисторії від 5 квітня 1839 р., направленому єпископу Оршанському Василю, йшлося про «порядок, яким здійснилося возз'єднання уніатів з православною церквою, і яким має бути оголошення про це духовенству» [17, с. 426]. Згідно з приписом єпископа Й. Семашка, що містився в цьому листі, ознайомити з відповідними офіційними документами, тобто грамотою і указом Синоду [19, арк. 489 – 489 зв.], у першу чергу потрібно було тих духовних осіб, котрі знаходилися при кафедральному соборі, у семінарії і в консисторії, а також благочинних і настоятелів монастирів, яких цей владика радив негайно викликати в Жировиці. Як впливало з його розпорядження, саме на благочинних і настоятелів монастирів покладався обов'язок донести до відома підлеглого кліру звістку про остаточне, офіційно проведене і затверджене монаршою владою і Синодом приєднання греко-уніатів до Російської православної церкви. Однак, за вказівкою цього ієрарха, оголошення про це слід було робити лише «благонадійним духовним особам», котрі мали «викликатися поодиноці або в невеликій кількості, щоб не зробити зайвої метушні». Щодо священників, котрі, на думку благочинних, виказували певні сумніви щодо своєї прихильності до православної церкви, то їм оголошувати синодальний указ про возз'єднання Грекоуніатської церкви з Російською православною єпископ Семашко не

радив до «повного переконання в їхній благонадійності» [17, с. 427]. У цьому приписі єпископ Й. Семашко не обійшов увагою також пересічних парафіян; зокрема, він рекомендував благочинним «не поспішати з цим (Оприлюдненням синодального указу. – Авт.) у тих парафіях, де нині можна очікувати надто несприятливого на слабкі уми враження, однак дати священикам час на поступову підготовку своїх парафіян, направляючи їх своїми порадами, відповідно до місцевих обставин» [17, с. 428]. На думку представників офіційно-православного табору, не було жодної потреби «звертати увагу народу» на зміни, що відбулися з його церквою, а навпаки, бажано було, «щоб ніхто не помічав ніякої зовнішньої переміни і все продовжувалося за колишнім порядком» [20, с. 54].

Саме тому справжній переполюх у Петербурзі спричинило несанкціоноване прилюдне читання синодальної постанови про приєднання уніатів до Російської православної церкви в Білоруській єпархії. Її керівник єпископ Оршанський Василій, отримавши друкований екземпляр указу та не маючи відповідних роз'яснень щодо нього, порадившись зі спеціально присланим із Петербурга наглядати за ходом «возз'єднання» чиновником Скрипціним [1], вже наступного дня наказав прочитати його в Полоцькому соборі. У столиці такий вчинок ієрарха викликав неабияку стурбованість, а Скрипціну з цього приводу була оголошена навіть сувора догана за «непродуманість» його дій, оскільки, як зазначалося в листі, який обер-прокурор Синоду К. Протасов надіслав на його ім'я, «за передбаченим вище планом, возз'єднання належало здійснити непомітним чином, з відома лише духовенства і цивільних властей, без публічного оголошення і, відповідно, без будь-якого враження на народ». Граф К. Протасов був переконаний, що офіційне оприлюднення указу про возз'єднання, здійснене в Полоцьку, нівелює в пересічних людей ту «невизначеність поняття про урядові заходи, яка вважалася доцільною на певний час, адже народ ще не скрізь підготовлений до православ'я і ще можуть неблагонамірені порушувати спокій його совісті навіюваннями, ніби духовенство зраджує вірі батьків» [20, с. 57]. Солідаризуємося з висновком авторів третього тому 10-ти томного видання «Історія релігії в Україні», що з того, якою гарячковою була реакція великоросійської столиці на цей випадок, із заборони будь-яких акцій, що могли викликати невдоволення та опір уніатських віруючих і кліру видно, наскільки невпевнено почували себе царський уряд і Синод у своїх діях щодо греко-уніатів, розуміли хиткість результатів адміністративно-силового вирішення уніатської проблеми [18, с. 244].

Зазначимо, що ці побоювання духовного керівництва не лише не були позбавлені сенсу, але мали під собою реальне підґрунтя, оскільки володіючи інформацією про «місцеві обставини», воно прагнуло обійти «гострі кути» у справі оприлюднення урядових указів щодо «возз'єднання» Греко-уніатської церкви з Російською православною. Однак окремих протестів у зв'язку із оголошенням синодального указу про єднання греко-уніатів з православними уникнути не вдалося. Зокрема, як стало відомо чиновникам духовного відомства, у Лепельському благочинії священник Каменської церкви Федорович поставився до цього указу «зі зневагою», а священник Черствятської парафії Івановський, хоча й прийняв указ, однак «розпускав безглузді чутки щодо розпорядження уряду, додаючи: «краще життя втратити, ніж це новопередбачене віросповідання прийняти». А Росицький парафіяльний священник Маковецький, не прийнявши указу про «возз'єднання», продовжував поминати в богослужінні папу Римського [21, с. 347].

Саме тому, як впливає із секретного листування між представниками цивільних і духовних структур Правобережжя, у деяких місцевостях, з огляду на вірогідну негативну реакцію населення на проведені зверху «возз'єднання» греко-уніатів з Російською православною церквою, публічного оголошення про його здійснення не відбулося. Так, із листа архієпископа Литовського Мінському губернаторові Сушкову від 19 серпня 1839 р. дізнаємося, що в Лещинському і Пінському монастирях «ще не оголошений указ про приєднання Уніатів до Православної Церкви, і тут ще потрібні особливі розважливі заходи... для остаточного утвердження Православ'я» [17, с. 464]. Зокрема, з цією метою єпархіальне керівництво направляло в монастирі «надійних» ченців, головне завдання котрих полягало у проведенні відповідної роботи зі схилення насельників чернечих обителів до «благочестя» [17, с. 469].

У секретному листі архієпископа Литовського Йосифа Київському військовому губернаторові Бібікову від 12 квітня 1840 р. архієрей давав цивільному очільнику пояснення, чому «неблагонадійні» ченці Любарського монастиря «під час богослужіння... поминають передусім з-поміж усього духовенства папу Римського» [17, с. 512]. З цього приводу він зазначав, що «під час приєднання Грекоуніатської Церкви до Православ'я майже від половини ченців не було попередньої згоди на таке возз'єднання» [17, с. 513]. У зв'язку з цим єпархіальне керівництво прийняло рішення перемістити «найбільш неблагонадійних» ченців Литовської єпархії до Любарського та Тригурського монастирів Волинської губернії, де вони, на його переконання, «не

могли бути шкідливими». Отже, переважна більшість насельників цих чернечих осередків не підтримувала урядових рішень щодо приєднання греко-уніатів до православ'я, досить негативно ставлячись до «царської віри». Саме тому архієпископ Й. Семашко змушений був визнати в листі до губернатора, що «неможливо заборонити згадування папи в Любарському монастирі, доки поступове зростання в єпархії числа надійних ченців не дозволить перевести їх достатню кількість у цей монастир» [17, с. 513]. Водночас у цьому документі привертає увагу прикінцева ремарка цього ієрарха: «Якщо ж однак ваше високопревосходительство знайде можливим залежними від вас засобами змусити без зайвої метушні ченців Любарської обителі дати підписки на приєднання до Православ'я і тим самим вже відправляти богослужіння по-Православному, я буду вдячний вам від усього серця» [17, с. 513].

Як дізнаємося із секретного листа керівника Литовської єпархії до губернатора Бібікова від 31 липня 1840 р., останньому вдалося «переконати» 15 ченців Любарського монастиря переглянути зайняту ними позицію непокори розпорядженням єпархіального керівництва, про що свідчили їх письмові зобов'язання приєднатися до православ'я [17, с. 532]. Більше того, «підбадьорений таким успіхом», архієпископ Й. Семашко просив губернатора «використати того ж, що і в Любарі, чиновника, для схиляння до остаточного прийняття Православ'я ще деякої кількості неблагонадійних духовних, котрі проживають в інших монастирях Волинської губернії». Серед них владику називав 7 ченців Тригурського монастиря Житомирського повіту: В. Копецького, А. Сідлецького, Ф. Місевича, М. Ковальського, Ф. Лісовського, А. Волонсевича, А. Трофимовича, а також двох білих священників, котрі «перебувають у забороні»; 7 ченців Загорівського монастиря Володимирського повіту: В. Бучинського, О. Фальковського, С. Лисицького, Л. Висоцького, Ф. Мажальського, С. Налевайка, С. Чарноручького і трьох священників, котрі «перебувають у забороні»; 5 ієромонахів Любарського монастиря: Ф. Кассіановича, К. Кассіановича, С. Климонтовича, А. Девойна і Ф. Девойна [17, с. 533].

Зазначимо, що побоюючись відкритих актів невдоволення, єпархіальне керівництво непоінформованими про «возз'єднання» їх церкви з Російською православною залишало не лише окремі греко-уніатські монастирі, але й цілі парафії. Зокрема, у секретному листі архієпископа Литовського Йосифа до архієпископа Подільського Кирила від 17 серпня 1839 р. керівник Литовської єпархії щодо подільських греко-уніатських парафій зазначав, що «вирішив зайвим і навіть шкідли-

вим звертати на них увагу під час загальних дій по єпархії Литовській до возз'єднання колишніх Уніатів до Православної Церкви, так що їм не оголошений навіть указ Святішого Синоду про здійснене вже возз'єднання» [17, с. 462]. За його словами, незначна кількість греко-уніатських вірян у цьому регіоні давала Й. Семашку підстави для «надії на швидке злиття їх з древньоправославною паствою» [17, с. 462 – 463]. Зауважимо, що ці «надії» не завжди справджувалися, оскільки місцеві духовні відомства фіксували надіслану від благочинних інформацію про те, що в окремих поселеннях краю парафіяни та їх священники продовжували здійснювати богослужіння, поминаючи в них папу Римського. Так, згідно з відомостями, надісланими благочинними Каменецького повіту до канцелярії Подільської духовної консисторії в серпні 1839 р., кількість греко-уніатських парафіян, котрі проживали в цій місцевості й продовжували дотримуватися свого обряду, становила понад 50 осіб [4, арк. 5, 6–7, 10–11]. У рапорті протоієрея Літинського духовного правління Г. Александровича, направленого в Подільську духовну консисторію 25 січня 1840 р., йшлося про те, що в підлеглий йому місцевості знаходиться 3 греко-уніатських священника, декілька каплиць та близько 30 парафіян-уніатів [5, арк. 2 – 3 зв.]. Більше того, певна частина греко-уніатів Поділля після намагань православного духовенства схилити їх до «благочестя», переходила в лоно Римо-Католицької Церкви [6-15]. Так, у с. Тернівка новонавернених католиків виявилось 53 особи. Як зазначалося в рапорті тамтешнього парафіяльного священника до духовного відомства, «намагався я просити прийняти православ'я жителів,.. котрі хрещені православними священниками, з малолітства батьками виховані в грекоуніатському віросповіданні, а нині прийняли римське, православ'я ж прийняти не бажають» [3, арк. 8 – 9 зв.]. Водночас Подільській духовній консисторії стало відомо, що уніатський священник Гайсинського повіту С. Шостаковський, котрий декілька років служив у римо-католицькій каплиці, «нині служить у своєму будинку..., а утримання він має від місцевого поміщика римо-католицького віросповідання» [3, арк. 2 зв.]. Унаслідок з'ясування чиновниками Гайсинського духовного правління всіх обставин цієї справи виявилось, що станом на 27 квітня 1840 р. ще 6 священників, а разом з ними і члени їх сімей (всього 23 особи) продовжували дотримуватися греко-уніатського обряду [3, арк. 6 зв.].

У цей час, відповідно до розпоряджень духовних консисторій, у возз'єднаних парафіях і монастирях здійснювалися спільні богослужіння «древньоправославних» священників із «возз'єднаними». Маючи за мету прищепити парафіяльній пастві думку про їх спільність і

єдність, вони, тим не менше, інколи призводили до прямо протилежних наслідків, або, як їх тоді називали, «непорозумінь». Зокрема, у Переволоцькій парафії Смолнянського благочинія Білоруської єпархії 25 липня 1839 р. проходило урочисте спільне богослужіння, до якого була залучена велика кількість вірян. Як стверджували очевидці, все йшло благополучно, аж поки не почалася хресна хода. Духовенство, як належало в таких випадках, пішло в той бік, якого вимагав греко-східний обряд, однак ніхто з парафіян до нього не приєднався, оскільки воно, на переконання вірян, «звернуло не в той бік». Клірики спочатку поступилися, однак, коли вдруге потрібно було йти навколо церкви, вони знову рушили туди, куди вимагали приписи православної церкви. Тоді здійнявся шум, люди не дозволили священикам йти далі, православні ікони та хрести були зміщені ними вбік і поламані. Після цього духовенство змушене було залишити місце святкування [21, с. 345]. Як впливало з рапорту Смоленського, Вітебського і Могилевського генерал-губернатора М. Дьякова імператорові Миколі I від 11 серпня 1839 р., подібна ситуація склалася і в селі Мартюховці Могилевської губернії, де «під час здійснення хресної ходи навколо церкви сталася подія, яка полягала в тому, що новоправославні парафіяни-селяни затіяли суперечку з древньоправославними, вимагаючи, щоб хода здійснювалася за колишнім обрядом – на захід, або на правий бік від церковних дверей. Під час цієї суперечки зламані... хрест і образ, пошматована короґва і деяким селянам нанесені побої» [2, арк. 21 – 21 зв.]. На нашу думку, ці випадки є свідченням формальності переходу певної частини греко-уніатів до православ'я, їх неготовності до сприйняття і засвоєння засад «благочестивої» віри, зокрема специфіки її культово-обрядової практики.

Помітну стурбованість вищих цивільних і духовних кіл Правобережжя навесні 1839 р. викликали повідомлення благочинних Овруцького повіту про те, що чимало місцевих парафіян під час великого посту не були на сповіді і не причащалися з тієї причини, що «іхні парафіяльні церкви облаштовані за правилами і обрядом Православної Церкви» [16, с. 130]. Як впливало з доволі інтенсивного листування між духовними Литовської єпархії, її керівництво, миттєво зреагувавши на цей тривожний «сигнал», вжило низку заходів, спрямованих на виправлення цієї ситуації. Вже у квітні Овруцький благочинний рапортував у духовне відомство, що в результаті відповідної роз'яснювальної роботи «в деяких парафіях вже всі парафіяни сповідалися і причащалися св. тайн». Однак, як він змушений був визнати, кількість тих, хто проігнорував виконання духовних треб,

залишалася досить значною. Так, у Овруцькому благочинії в парафії Гошовській їх було 37, у Недашківській – 115, у Дидковській – 129, в Овруцькій – 53, у Закусилівській – 15, у Михайлівській – 78, по Виговському благочинію в парафії Виговській – 450, у Пашинській – 1058 і в Биховській – 1171 [16, с. 130–131]. Всього ж, згідно з цими даними, навесні 1839 р. в Овруцькому повіті відмовилися від сповіді і причастя 3206 вірян. З огляду на це, Литовська духовна консисторія видала розпорядження, що містило вказівку «благонадійному» ігуменові Тригурського монастиря Л. Скибовському «вирушити до місцевих благочинних у кожну із поіменованих вище парафій, запросивши і поліцейського чиновника, ... витребувати від кожного священика іменний список тих, хто не був цього року на сповіді і св. причасті, і лагідними християнськими вмовляннями і настановами змусити цих останніх виконати означений обов'язок віри Христової» [16, с. 131]. Водночас на ігумена Леонтія покладалося завдання «вникнути» в поведінку парафіяльних священнослужителів і поінформувати духовне відомство, «чи не заслуговує котрий із них вилучення з парафії і заміщення іншим благонадійним духовним» [16, с. 131]. Зрештою, як було сказано в листі архієпископа Й. Семашка до обер-прокурора Синоду графа Протасова від 10 листопада 1839 р., ігумен Леонтій, відвідавши «опірні» парафії Овруцького повіту, «пристойними вмовляннями схилив до сповіді і прийняття святих тайн багаточисленних парафіян, котрі ухилися було від цього християнського обов'язку». Цивільний губернатор Волині, котрий тримав у полі особливої уваги цю ситуацію, згодом підтвердив архієпископові Литовському, що «колишні Уніатські в Овруцькому повіті парафіяни всі вже посповідалися» [16, с. 133]. Отже, офіційні документи того часу дають підстави для твердження, що виявом негативної реакції частини колишнього греко-уніатського населення Правобережжя на здійснене в Петербурзі «возз'єднання» їхньої церкви з Російською православною стало ігнорування ними вже в якості православних вірян виконання духовних треб. Лише втручання цивільних і духовних високопосадовців краю, використання ними адміністративного тиску на маси парафіян змогло зрештою нейтралізувати цю проблему.

Задля нейтралізації протестних настроїв у середовищі «нововозз'єднаної» пастви, місцеве керівництво використовувало різні засоби, іноді й досить незвичні. Наприклад, як зазначалося в секретному рапорті поліцейського чиновника Мінської губернії Ломачевського шефові жандармів графу Бенкендорфу від 14 червня 1840 р., «прислали... зі Слуцького повіту 14 осіб селян, колишніх уніатів,

котрі ні під яким виглядом не хотіли вважати себе приєднаними до Православної Церкви і тому не виконали в цьому році Обряду Св. Причастя. Домашні заходи не подіяли. Переконання Членів Консисторії теж не принесли ні найменшого успіху» [2, арк. 36]. Дізнавшись про цю «неприємну обставину», цивільний губернатор краю використав досить дієвий засіб схилення «опірних» селян до православ'я. Цим «засобом» стали дії римо-католицького прелата Домбровського, котрий відзначався «особливо... вірним поглядом на речі і покірністю волі Уряду». Саме він переконав «затятих» парафіян, що «вони помиляються; що Західна церква (або, іншими словами, Польський Костел) їх не прийме, і якщо вони не хочуть визнати себе Православними, то стануть цілковитими відступниками» [2, арк. 36 зв.]. Відтак, як зазначав Ломачевський, вислухавши польського ксьондза, котрий, по суті, повторював слова православних священників, селяни «в той же день дали підписки, що будуть з точністю виконувати обряди, що вимагаються Нашою Церквою і прямо від губернатора приведені були в домашню Архієрейську церкву, де сповідалися й удостоїлися долучитися Святих Тайн» [2, арк. 36 зв.].

Свідченням того, що утвердження російського православ'я на правобережних теренах спонукало місцеву владу до більш виваженої, навіть у багатьох виявах обережної роботи, є конфіденційний лист архієпископа Литовського Йосифа до обер-прокурора Синоду графа Протасова від 30 травня 1840 р. У ньому йшлося про те, що 17 травня вийшов указ Синоду про проведення 13 червня урочистого молебню «на честь возз'єднання в минулому році до Православної Церкви так званих Уніатів» [16, с. 141]. Отримавши цей синодальний припис, архієпископ Й. Семашко, маючи власні міркування з цього приводу, вирішив негайно донести їх до відома керівництва. За його словами, «богослужіння в означений день по возз'єднаних церквах вимагає деякої обережності і особливих настанов духовенству; інакше можуть відбутися не стільки безпорядки, як дивні речі, що зовсім будуть суперечити меті розпорядження Святішого Правлячого Синоду». Таке пояснення владики щодо недоцільності проведення урочистих богослужінь саме в цей день ґрунтувалося на тому, що римо-католики 13 червня відзначають свято Св. Євхаристії (Boże Ciało), яке раніше святкувалося й греко-уніатами. Відтак, як передбачав Семашко, «возз'єднаний народ, котрий збереться на богослужіння, замість участі у власній хресній ході, може звернутися до такої ходи Римського духовенства, як за колишньою звичкою, так і тому, що возз'єднане духовенство не має матеріальних засобів, щоб змагатися в пишності хресної ходи з духо-

венством Римським, котре виявляє в цей день особливу урочистість» [16, с. 141]. Саме тому Й. Семашко пропонував вищому духовному керівництву відслужити продиктований Синодом святковий молебень лише в одному Жировицькому кафедральному соборі. Більше того, цей архієрей повідомляв графа Протасова, що після того, як він детально з'ясує «місцеві обставини», зокрема настрої пересічних парафіян, з благочинними Литовської єпархії, можна буде з впевненістю говорити про те, «чи корисно відправляти згаданий молебень у возз'єднаних церквах на майбутні часи, чи ні» [16, с. 141].

Отже, після офіційного «возз'єднання» греко-уніатського населення Правобережної України з Російською православною церквою, що відбулося 1839 р., етноконфесійна політика царського самодержавства в цьому регіоні спрямовувалася на централізацію, уніфікацію та русифікацію релігійно-церковного життя. Досягнення цих великоімперських завдань безпосередньо пов'язувалося урядовцями з утвердженням позицій Російської православної церкви, оскільки вона та її клір розглядалися ними як важливий інструмент реалізації державної політики. Задля відвернення можливих акцій непокори і протестів з боку населення краю, високопосадовцями була відпрацьована відповідна тактика, що полягала у виваженості відповідних дій і навіть певній поблажливості до нього. Відтак, зміцнення позицій Російської православної церкви на Правобережжі після самодержавно-синодального акту скасування уніатства вимагало від керівництва доволі обережної роботи, спрямованої на поступове формування в середовищі нововозз'єднаної пастви лояльного ставлення до «благочестя».

Адміністративно-силове вирішення уніатської проблеми зумовило те, що з огляду на можливу негативну реакцію населення на проведене зверху «возз'єднання» греко-уніатів з Російською православною церквою, публічного оголошення про його здійснення не відбулося. Остерігаючись масових виявів невдоволення, єпархіальні очільники непоінформованими про це «возз'єднання» залишили не лише окремі «неблагонадійні» греко-уніатські монастирі, але й деякі парафії. Реалізація імперськими структурами низки запобіжних заходів не відвернула окремих протестних виступів населення, що полягали в дотриманні його частиною колишніх сакральних практик, униканні уділення йому духовних потреб православним духовенством, ігноруванні низки православних культово-обрядових традицій. Лише втручання цивільних і духовних високопосадовців краю, використання ними адміністративного тиску на маси парафіян змогло зрештою нейтралізувати цю проблему.

Список використаних джерел:

1. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (далі – ГАРФ), ф. 109, оп. 179, д. 58. Дело о командировании надворного советника Скрипицына в западные губернии по делам греко-униатским, 8 л.
2. ГАРФ, ф. 109, оп. 179, д. 111. О подчинении Греко-Униатской Духовной Коллегии Святейшему Синоду – и о ходе присоединения Унии к Православ'ю, 40 л.
3. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1197. О переходе разных лиц православного вероисповедания и униатов Гайсинского уезда в католицизм, 98 арк.
4. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1199. Рапорты благочинных о наличии в их округах униатских священников, каплиц и списки униатов, 59 арк.
5. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1205. Рапорты духовных правлений со сведениями об униатах и униатских священниках, списки прихожан-униатов, 43 арк.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1243. О переходе крестьянина с. Сокола, Каменецкого уезда Шевцова А. из православного вероисповедания в католицизм, 8 арк.
7. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1244. То же жителей с. Поповец, Могилевского уезда, 108 арк.
8. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1250. По обвинению Скрытцкого С., Островской Е., Новаковского П., Романовского В. и Шаварницких в переходе из православного вероисповедания в католицизм, 98 арк.
9. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1253. О переходе жителя с. Радовец, Литинского уезда Радзиевского из православного вероисповедания в католицизм, 19 арк.
10. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1260. О переходе из православного вероисповедания в католицизм Гуменецкого Павла, Ореховского Филиппа, Ивашкевича Стефана и других жителей с. Темной Гайсинского уезда, 27 арк.
11. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1262. О переходе Бучинского Василия из унии и однодворца Зелинского Варфоломея из православного вероисповедания в католицизм, 12 арк.
12. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1264. О переходе 20 жителей с. Галузинец из православного вероисповедания в католицизм, 192 + 2 арк.
13. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1274. О переходе прихожан с. Шаргородки, Могилевского уезда из православного вероисповедания в католицизм, 41 арк.
14. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1285. О переходе из православного вероисповедания в католицизм жителей Литинского и Летичевского уездов, 99 арк.

15. Держархів Хмельницької обл., ф. 315, оп. 1, спр. 1293. По обвинению 20 крестьян м. Печеры Брацлавского уезда в переходе из православного вероисповедания в католицизм, 154 арк.

16. Записки Иосифа, митрополита Литовского: В 3 т. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1883. – Т. 2. – IV + 786 с.

17. Записки Иосифа, митрополита Литовского: В 3 т. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1883. – Т. 3. – VI + 1402 с.

18. Історія релігії в Україні: У 10 т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К.: Український Центр духовної культури, 1996–1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / [за ред. А. Колодного, В. Климова]. – 1999. – 560 с.

19. Центральный исторический архив г. Москвы (ЦИАМ), ф. 203, оп. 746, д. 744. Указы Синода за 1839 г., 915 л.

20. Чистович И. Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с Православною церковью западно-русских униатов: Обзор событий воссоединения в царствование императора Николая I / И. Чистович. – СПб. : Синодальная Типография, 1889. – 64 с.

21. Щавельский Г. Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833–1839 гг.) / Г. Щавельский. – СПб. : Типография «Сельского вестника», 1910. – 380 с. + 84 с.